

ઘોરણ- 10

સંસ્કૃત

2. યદ્ભવિષ્યો વિનશ્યતિ

યદ્ભવિષ્ય વિનાશ પામે છે.

અનુવાદ સાથે સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

સંસ્કૃતમાં પંચતંત્ર અને હિતોપદેશ એ પ્રાણીકથાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથો છે. તેમાં પ્રાણીઓને પાત્રો તરીકે લઈને મનુષ્યોને જીવનમાં ઉપયોગી ડહાપણનો બોધ ખૂબ સરળ અને સહજ રીતે આપવામાં આવ્યો છે. બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ સુધીના સૌ કોઈને વાર્તા સાંભળવી ગમે છે. રસની અનુભૂતિ થતી હોવાથી વાર્તામાં ગૂંથવામાં આવેલા બોધનો સહેજ પણ ભાર લાગતો નથી.

આ પાઠ પંચતંત્ર અને હિતોપદેશ એમ બંને ગ્રંથોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. પંચતંત્રના રચયિતા વિષ્ણુશર્મા છે. તેમણે મિત્રભેદ, મિત્રસંપ્રાપ્તિ, કાકોલુકીય, લબ્ધપ્રણાશ અને અપરીક્ષિતકારક એમ પાંચ વિભાગોમાં પંચતંત્રની રચના કરી છે. તેમાં પ્રથમ વિભાગ મિત્રભેદમાં આ વાર્તા મળે છે. હિતોપદેશના રચયિતા નારાયણ પંડિત છે. હિતોપદેશમાં મિત્રલાભ, સુહૃદ્ભેદ, વિગ્રહ અને સંધિ એમ કુલ ચાર વિભાગો છે. તેમાં સંધિ નામના ચોથા વિભાગમાં આ વાર્તા છે.

અહીં અનાગતવિધાતા, પ્રત્યુત્પન્નમતિ અને યદ્વલવિષ્ય એમ ત્રણ માછલાંની વાર્તા છે. માછીમારોથી બચવા માટે અનાગતવિધાતા બીજા સરોવરમાં જતું રહે છે. પ્રત્યુત્પન્નમતિ જાળમાં ફસાય છે ત્યારે પોતાની શીઘ્રબુદ્ધિથી માર્ગ કાઢીને જાતનું રક્ષણ કરે છે. યદ્વલવિષ્ય નામનું ત્રીજું માછલું “આવશે ત્યારે જોઈ લઈશું” એમ વિચારી ભવિષ્યને આધારે બેસી રહીને પોતાનો વિનાશ નોતરે છે. ત્રણેય માછલાંને આપવામાં આવેલાં નામ તેમના સ્વભાવનો નિર્દેશ કરે છે.

ભવિષ્યમાં આવનારી મુશ્કેલીઓનો ઉપાય માણસે અગાઉથી વિચારવો જોઈએ અને મુશ્કેલી આવી પડે ત્યારે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને તેમાંથી માર્ગ શોધવો જોઈએ. માત્ર નસીબના જ આધારે બેસી રહેનાર આળસુ અને નિરુદ્ધમીની દશા યદ્વલવિષ્ય જેવી થાય છે.

પુરા એકસ્મિન્ જલાશયે અનાગતવિધાતા, પ્રત્યુત્પન્નમતિઃ યદ્ભવિષ્યશ્ચેતિ ત્રયો મત્સ્યાઃ વસન્તિ સ્મ। અથ કદાચિત્ તં જલાશયં દૃષ્ટ્વા ધીવરૈઃ ઉક્તમ્ - "અહો બહુમત્સ્યોઽયં હૃદઃ। કદાચિદ્ અપિ ન અસ્માભિઃ અન્વેષિતઃ। તદદ્ય આહારવૃત્તિઃ સજ્જાતા। શ્વઃ અત્રાગમ્ય મત્સ્યકૂર્માદયો વ્યાપાદયિતવ્યાઃ ઇતિ નિશ્ચયઃ।"

પૂર્વે એક સરોવરમાં અનામતવિધાતા, પ્રત્યુત્પન્નમતિ અને યદ્ભવિષ્ય નામના ત્રણ મત્સ્યો રહેતા હતા. હવે એક વાર તે સરોવર જોઈને માછીમારો બોલ્યા, “વાહ, આ સરોવર ઘણાં માછલાંવાળું છે. ક્યારેય પણ આપણે (એ) જોયું ન હતું. તો આજે આહારની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. આવતી કાલે અહીં આવીને માછલાં, કાચબા વગેરેને જરૂર મારી નાખીશું એ નક્કી છે.”

અથ તેષાં તત્કુલિશોપમં વચનં સમાકર્ણ્ય મત્સ્યાઃ પરસ્પરં પ્રાહુઃ - “શ્રુતોઽયં ધીવરાલાપઃ। અધુના અસ્માભિઃ કિં કર્તવ્યમ્।” તત્ર અનાગતવિધાતા નામ મત્સ્યઃ પ્રાહ - 'નૂનં પ્રભાતસમયે ધીવરાઃ અત્રાગમ્ય મત્સ્યસંક્ષયં કરિષ્યન્તિ ઇતિ મમ મનસિ વર્તતે। તન્ન યુક્તં સામ્પ્રતં ક્ષણમપિ અત્ર અવસ્થાતુમ્। અસ્માભિઃ રાત્રૌ એવ કિન્ચિત્ સમીપં સરઃ ગન્તવ્યમ્। અહં તાવત્ જલાશયાન્તરં ગચ્છામિ।”

હવે તેમને તે વજ્રની ઉપમા આપી શકાય તેવું વચન સાંભળીને માછલાઓએ એકબીજાને કહ્યું, ‘માછીમારોનો આ વાર્તાલાપ સાંભળ્યો? હવે આપણે શું કરવું?’ ત્યાં અનામતવિધાતા નામનો મત્સ્ય બોલ્યો, “ખરેખર સવારના સમયે માછીમારો અહીં આવીને માછલાઓનો વિનાશ કરશે એમ મને લાગે છે. તો હવે અહીં એક ક્ષણ પણ રહેવું યોગ્ય નથી. આપણે રાત્રે જ કોઈ નજીકના સરોવરમાં જવું જોઈએ. હું તો બીજા સરોવર માં જાવ છું.

अपरः प्रत्युत्पन्नमतिः प्राह "भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात् कुत्र मया गन्तव्यम् । तदुत्पन्ने यथाकार्यं तदनुष्ठेयम्।
तथा चोक्तम् – उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान्।"

બીજો પ્રત્યુત્પન્નમતિ (મસ્ય) બોલ્યો, “ભવિષ્યને માટે પ્રમાણ -(સાબિતી)નો અભાવ હોવાથી મારે ક્યાં જવું? તો જેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય તેવું કાર્ય કરવું જોઈએ.” વળી કહેવાયું છે – “ઉત્પન્ન થયેલી (આવી પડેલી) આફતનો જે નિવેડો લાવે છે તે બુદ્ધિશાળી છે.”

ततो यद्भविष्येण उक्तम् - "धीवराणां वचनमात्रेण पितृपैतामहिकस्य
जलाशयस्य त्यागः न युज्यते। यदि आयुःक्षयोऽस्ति तदा अन्यत्र
गतानामपि मृत्युः भविष्यति एव। उक्तं च -

પછી યદ્ભવિષ્યે કહ્યું, ‘માછીમારોના ફક્ત કહેવા માત્રથી બાપદાદાઓના વખતના સરોવરનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી. જો આયુષ્યનો નાશ થવાનો હોય, તો બીજે સ્થાને ગયેલાઓનું મૃત્યુ થવાનું જ છે. “અને કહેવાયું છે,

यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा।

इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगदः किं न पीयते ॥"

‘જે ન થનાર હોય તે નહીં થાય અને જે થવાનું હશે તે બદલાવાનું નથી એમ ચિંતારૂપી વિષને હણનાર આ ઓસડ તમે કેમ પીતા નથી ???

अथ तयोः निश्चयं ज्ञात्वा अनागतविधाता निष्क्रान्तः सह परिजनेन। द्वौ इमौ तत्रैव जलाशये स्थितौ । अपरेयुः धीवरैः रः आगत्य जलाशये जालं क्षिप्तम्। जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिः मृतवद् आत्मानं संदर्य स्थितः। ततो जालाद् अपसारितः यथाशक्ति उत्प्लुत्य गम्भीरं नीरं प्रविष्टः। यद्भविष्यः धीवरैः प्राप्तः व्यापादितः च। अत एवोक्तम् -

अनुवादः हवे ते બંનેનો નિશ્ચય જાણીને અનાગતવિધાતા પરિવાર સાથે (ત્યાંથી) નીકળી ગયો. આ બંને ત્યાં જ સરોવરમાં રહ્યા. બીજે દિવસે માછીમારોએ આવીને સરોવરમાં જાળ ફેંકી. જાળ વડે બંધાયેલો પ્રત્યુત્પન્નમતિ મરેલાની માફક પોતાને બતાવીને પડ્યો રહ્યો. પછી જાળમાંથી દૂર ફેંકી દેવાયેલો તે શક્તિ પ્રમાણે કૂદીને ઊંડા પાણીમાં પેસી ગયો. યદ્ભવિષ્યને માછીમારોએ પકડ્યો અને મારી નાખ્યો. આથી જ કહેવાયું છે –

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा।

द्रावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति॥

અનુવાદઃ અનામતવિધાતા (જે આવ્યું નથી તેનું અનુમાન કરનારો) અને પ્રત્યુત્પન્નમતિ (જેની બુદ્ધિ ત્વરિત નિર્ણય લેનારી છે તે) આ બંને સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે; યદ્ભવિષ્ય (જે ભાવિમાં થનાર છે તે ભલે થાય એવી વિચારધારાવાળો) વિનાશ પામે છે.

स्वाध्याय

प्र. 1. अधोदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत-

(1) धीवराणां वचनं कीदृशम् आसीत्?

- A. विषोपमम्   B. अनलोपमम्   C. कुलिशोपमम्   D. कृतान्तोपमम्

(2) अन्य जलाशयं गन्तुं, कः मत्स्यः निश्चयं करोति?

- A. सर्वे   B. अनागतविधाता   C. यद्गविष्यः   D. प्रत्युत्पन्नमतिः

(3) धीवरैः उक्तम्, अद्य अस्माकं वृत्तिः

- A. सञ्जाता   B. सञ्जातः   C. सञ्जातिः   D. सञ्जातम्

(4) अनागतविधाता सह निष्क्रान्तः।

- A. परिजनम्   B. परिजनाय   C. परिजनस्य   D. परिजनेन

(5) प्रत्युत्पन्नमतिः प्राह, भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात् कुत्र मया

A. गन्तुम्

B. गतम्

C. गन्तव्यम्

D. गतः

(6) अनागतविधाता प्राह-अत्र क्षणमपि..... न युक्तम्।

A. अवस्थातुम्

B. अवस्थितः

C. गन्तुम्

D. अवगम्य

प्र. 2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत -

(1) जलाशये के त्रयः मत्स्याः वसन्ति स्म?

उत्तरम् - जलाशये अनागतविधाता, प्रत्युत्पन्नमतिः, यद्भविष्यः चेति

त्रयः मत्स्याः वसन्ति स्म।

(2) अपरेयुः धीवरैः जलाशये किं क्षिप्तम्?

उत्तरम् - अपरेयुः धीवरैः जलाशये जालं क्षिप्तम्।

(3) कौ द्वौ मत्स्यौ जलाशये एव स्थितौ?

उत्तरम् – प्रत्युत्पन्नमतिः यद्भविष्यः च इति द्वौ मत्स्यौ जलाशये एव स्थितौ।

(4) जालात् अपसारितः प्रत्युत्पन्नमतिः कीदृशं नीरं प्रविष्टः?

उत्तरम् – जालात् अपसारितः प्रत्युत्पन्नमतिः गम्भीरं नीरं प्रविष्टः।

(5) कः मत्स्यः धीवरैः व्यापादितः?

उत्तरम् – यद्भविष्यनामा मत्स्यः धीवरैः व्यापादितः।

प्र. 3. अधोलिखितानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत ।

- (1) सञ्जाता - (सम् + जन् 4 आ. धातोः) 'तः' प्रत्ययान्तं कर्मणि भूतकालवाचकं
धातुसाधितं कृदन्त-विशेषणम्
- (2) अनुष्ठेयम् - (अनु + स्था 1 प. धातोः) विध्यर्थ कर्मणि
धातुसाधितं कृदन्त-विशेषणम्
- (3) समाकर्ण्य - (सम् + आ + कर्ण 10 प. धातोः) पूर्वकाल वाचकं धातुसाधितं
ल्यबन्तम् अव्ययम्, अथवा सम्बन्धक भूतकृदन्तम्
- (4) बद्धः - (बन्ध् 9 प. धातोः) कर्मणि भूतकालवाचकं धातुसाधितं विशेषण-कृदन्तम्
- (5) अवस्थातुम् - (अव + स्था 1 प. धातोः) हेत्वर्थक धातुसाधितं तुमन्तम् अव्ययम्
- (6) गन्तव्यम् - (गम् 1 प. धातोः) विध्यर्थ कर्मणि धातुसाधितं कृदन्त-विशेषणम्

प्र. 4. समासप्रकारं लिखत - समास प्रहार समोः

- (1) जलाशयान्तरम् - (अन्यः जलाशयः) - कर्मधारय समासः
- (2) बहुमत्स्यः - (बहवः मत्स्याः यस्मिन् सः) - बहुव्रीहि समासः
- (3) धीवरालापः- (धीवराणाम् आलापः - षष्ठी तत्पुरुष समासः
- (4) प्रत्युत्पन्नमतिः - (प्रत्युत्पन्ना मतिः यस्य सः) - बहुव्रीहि समासः
- (5) प्रमाणाभावात् - (प्रमाणस्य प्रमाणानाम् वा अभावः, तस्मात्) - षष्ठी तत्पुरुष समासः

प्र. 5. सन्धिविच्छेदं कुरुतः

- (1) यद्भविष्यश्चेति = यद्भविष्यः + च + इति
- (2) श्रुतोऽयम् = श्रुतः + अयम्
- (3) प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा = प्रत्युत्पन्नमतिः + तथा

प्र. 6. रेखाङ्कितानां पदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयतः

(कदा, कस्मात्, कीदृशः, केन, कः, किम्)

(1) बहुमत्स्यः अयं हृदः।

→ (1) कीदृशः अयं हृदः?

(2) अस्माभिः रात्रौ एव समीपं सरः गन्तव्यम्।

→ (2) अस्माभिः कदा समीपं सरः गन्तव्यम्?

(3) अनागतविधाता परिजनेन सह निष्क्रान्तः।

→ (3) अनागतविधाता केन सह निष्क्रान्तः?

(4) प्रत्युत्पन्नमतिः जालात् अपसारितः।

→ (4) प्रत्युत्पन्नमतिः कस्मात् अपसारितः?

(5) धीवरेः यद्विष्यः व्यापादितः।

→ (5) धीवरैः कः व्यापादितः?

પ્ર. 7. કથાયાઃ ક્રમાનુસારેણ વાક્યાનિ લિખતઃ

- (1) અહં તાવજ્જલાશયાન્તરં ગચ્છામિ।
- (2) પિતૃપૈતામહિકસ્ય જલાશયસ્ય ત્યાગઃ ન યુજ્યતે।
- (3) પ્રમાણાભાવાત્ કુત્ર મયા ગન્તવ્યમ્।
- (4) શ્વઃ અત્ર આગમ્ય મત્સ્યકૂર્માદયો વ્યાપાદયિતવ્યાઃ।
- (5) ધીવરૈઃ જલાશયે જાલં ક્ષિપ્તમ્।
- (6) યદ્ભવિષ્યઃ ધીવરૈઃ પ્રાપ્તઃ વ્યાપાદિતઃ ચ।

2

4

3

1

5

6

પ્ર. 8. ગુર્જરભાષાયમ્ ઉત્તરાણિ લિખતઃ

(1) સરોવરને જોઈને માછીમારોએ શો વિચાર કર્યો ?

ઉત્તર : સરોવરને જોઈને માછીમારોએ વિચાર્યું, ‘વાહ! આ સરોવર તો ઘણાં માછલાંઓવાળું છે ! ક્યારેય આવું સરોવર આપણે જોયું ન હતું. તો આજે આહારની સારી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ. આવતી કાલે અહીં આવીને માછલાં, કાચબા વગેરેને જરૂર મારી નાખીશું.

(2) માછીમારોનું વચન સાંભળીને માછલાંઓએ પરસ્પરે ?

ઉત્તર : માછીમારોનું વજ જેવું કઠોર વચન સાંભળીને માછલાંઓએ પરસ્પર કહ્યું,
‘માછીમારોની આ વાતચીત સાંભળી ? હવે આપણે શું કરવું?’

(3) અનામતવિધાતાએ પોતાનો કયો મત દર્શાવ્યો ?

ઉત્તર : અનાગતવિધાતાએ પોતાનો મત દર્શાવતાં કહ્યું, ‘ખરેખર સવારના સમયે માછીમારો અહીં આવીને માછલાંઓનો વિનાશ કરશે. હવે અહીં ક્ષણ વાર પણ રહેવું યોગ્ય નથી. આપણે રાત્રે જ કોઈ નજીકના સરોવરમાં જવું જોઈએ. હું બીજા જળાશયમાં જાઉં છું.”

(4) પ્રત્યુત્પન્નમતિએ અન્ય જળાશયમાં જવાનું કેમ માંડી વાળ્યું?

ઉત્તર : પ્રત્યુત્પન્નમતિ કહે છે કે, “ભવિષ્ય માટે પ્રમાણોના અભાવથી મારે ક્યાં જવું? આવી પડેલી પરિસ્થિતિમાં કરવાયોગ્ય હોયતે કરવું જોઈએ. કહેવાયું છે કે, આવી પડેલી આફતનો જે નિવેડો લાવે છે તે માણસ જ બુદ્ધિમાન છે.” આવું વિચારીને તેણે અન્ય જળાશયમાં જવાનું માંડી વાળ્યું.

(5) સરોવર છોડવા અંગે યદ્ભવિષ્ય શું માને છે ?

ઉત્તર : સરોવર છોડવા અંગે યદ્ભવિષ્ય કહે છે : ફક્ત માછીમારોની વાત સાંભળીને બાપદાદાના વખતનું જળાશય છોડી દેવું યોગ્ય નથી, જો આયુષ્ય પૂરું થયું હશે, તો બીજે ગયેલાંખોનું મૃત્યુ પણ થવાનું જ છે. કહેવાયું છે કે –

"જે ન થવાનું હોય તે નહીં થાય; જો થનાર હશે, તો તે બદલાશે નહીં. આમ, ચિતારૂપી વિષનો નાશ કરનાર આ ઓષધનું સેવન તમે કેમ કરતા નથી ?"

(6) 'યદ્ભવિષ્યો વિનશ્યતિ' આ વાતમાંથી કયો બોધ મળે છે ?

ઉત્તર : 'યદ્ભવિષ્યો વિનશ્યતિ' વાતમાંથી આ બોધ મળે છે કે, જે આવ્યું નથી તેની અટકળ કરનારો અને જેની બુદ્ધિ ત્વરિત નિર્ણય લેનારી છે તે બંને સુખપૂર્વક જીવન જીવે છે. પરંતુ જે વ્યક્તિ 'ભવિષ્યમાં થનાર છે તે ભલે થાય' એવી વિચારધારાવાળો, આળસુ અને નિરુથમી છે તેનો વિનાશ થાય છે. ભવિષ્યમાં આવનારી મુશ્કેલીઓનો ઉપાય માણસે અગાઉથી વિચારવો જોઈએ અને મુશ્કેલી આવી પડે ત્યારે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને તેમાંથી માર્ગ શોધવો જોઈએ.

માત્ર નસીબને ખાપારે બેસી રહેનાર આળસુ અને નિરુધમીની દશા 'યદભવિષ્ય' નામના માછલા જેવી થાય છે.

પ્ર. 9, પાત્રૈઃ સહ યથાસ્વમ્ ઉક્તિં સંયોજયત-

‘ક’

(1) ધીવરા:

(2) અનાગતવિધાતા

(3) યદ્ભવિષ્ય:

(4) પ્રત્યુત્પન્નમતિ:

‘ખ’

(1) તદુત્પન્ને યથાકાર્ય તદનુષ્ઠેયમ્।

(2) શ્રુતોઽયં ધીવરાલાપઃ?

(3) અહો બહુમત્સ્યોઽયં હૃદઃ।

(4) યદભાવિ ન તદ્ભાવિ।

(5) તન્ન યુક્તં સામ્પ્રતં ક્ષણમપિ અત્ર
અવસ્થાતુમ્।